ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ

ମୌଳିକ ଅଧିକାର, ମୌଳିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରନୀତି ନିୟାମକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶାବଳୀ

(Fundamental Rights, Fundamental Duties and Directive Principles of State Policy)

ପ୍ରଥମ ପାଠ

ମୌଳିକ ଅଧିକାର

(Fundamental Rights)

ଗଣତନ୍ତ୍ରର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲା ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିକାଶ । ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବସ୍ତୁତଃ ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ୱାଧୀନତା ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ସେଥିଯୋଗୁଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ୱାଧୀନତା ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରର କ୍ଷମତା ମଧ୍ୟରେ ଭାରସାମ୍ୟ ରହିବା ଦରକାର । ବିଶ୍ୱର ଅନେକ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଏହି ଭାରସାମ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ମୌଳିକ ଅଧିକାର ପ୍ରଦାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଛି । ମୌଳିକ ଅଧିକାର ଦ୍ୱାରା ନାଗରିକ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିକାଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାଷ୍ଟ୍ରର ଯଥେଚ୍ଛାଚାର କ୍ଷମତାକୁ ସଙ୍କୁଚିତ କରିଥାଏ ।

ଭାରତରେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ରପରି ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ମୌଳିକ ଅଧିକାର ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନର ତୃତୀୟ ଭାଗରେ ଥିବା ଧାରା ୧୨ ରୁ ଧାରା ୩୫ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନର ପ୍ରଣେତାମାନେ ଏହି ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭବ କଲାବେଳେ ଅନେକାଂଶରେ ଆମେରିକାର **'ଅଧିକାର ସମ୍ବଳିତ ଆଇନ'** (Bill of Rights) ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଆମର ଏହି ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକୁ ମୌଳିକ ଅଧିକାର କୁହାଯାଏ, କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାରତୀୟ ନାଗରିକର ଉତ୍ତମ ଜୀବନଯାପନ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସୁରକ୍ଷା ଲାଗି ଏଗୁଡ଼ିକର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ପୁଣି ଏହି ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକ କାହାରି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଇଚ୍ଛାରେ ସଂଶୋଧିତ ବା ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ମୌଳିକ ଅଧିକାର : ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଲକ୍ଷଣ

(କ) ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

(ଖ) ସରକାରଙ୍କର ଯଥେଚ୍ଛାଚାର ଶାସନ ଉପରେ ମୌଳିକ ଅଧିକାର ଅଙ୍କୁଶ ଲଗାଇଥାଏ ।

(ଗ) ଏହି ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକର ପରିବର୍ତ୍ତନ ବା ପ୍ରତ୍ୟାହାର ସାଧାରଣ ଆଇନ ବଳରେ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ।

(ଘ) ଭାରତର ସମସ୍ତ ନାଗରିକ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଲିଙ୍ଗ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମାନ ଭାବରେ ଏହି ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକୁ ଉପଭୋଗ କରିପାରିବେ ।

(ଙ) ଏହି ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକ ନିରଙ୍କୁଶ ନୁହେଁ । ଜରୁରି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଓ **ପ୍ରତିଷେଧମୂଳକ ଅଟକ** (Preventive Detention) କାରଣରୁ ମୌଳିକ ଅଧିକାରକୁ ସାମୟିକ ଭାବେ ସଙ୍କୁଚିତ ବା ସ୍ଥଗିତ ବା ନିଲମ୍ବିତ ରଖାଯାଇପାରିବ ।

(ଚ) ସମ୍ବିଧାନ୍‌ରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ମୌଳିକ ଅଧିକାରକୁ ସଂକୁଚିତ ବା ପ୍ରତ୍ୟାହାର କରିବା କ୍ଷମତା କେବଳ ଭାରତର ସଂସଦ (Parliament)ର ରହିଛି ।

(ଛ) ଏହି ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକ ନ୍ୟାୟାଳୟରେ ପ୍ରତିପାଦନୀୟ (Justiciable) ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସି ନାଗରିକର ମୌଳିକ ଅଧିକାର କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହେଲେ ସେ ନ୍ୟାୟାଳୟର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ତାହାର ପ୍ରତିକାର କରିପାରିବ ।

(ଜ) ନାଗରିକର ମୌଳିକ ଅଧିକାରକୁ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରୁଥିବା ଯେ କୌଣସି ଆଇନକୁ ନ୍ୟାୟାଳୟ ଅସିଦ୍ଧ ଘୋଷଣା କରିପାରିବ ।

> **ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?**
>
> *୧୯୭୮ ମସିହାରେ ୪୪ତମ ସମ୍ବିଧାନ ସଂଶୋଧନ ଆଇନ୍ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତିର ସମ୍ପତ୍ତିଗତ ଅଧିକାର (Right to Property) କୁ ମୌଳିକ ଅଧିକାର ତାଲିକାରୁ ବାଦ ଦିଆଗଲା । ସୁତରାଂ ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା ୩୦୦ (କ) ଅନୁସାରେ ସମ୍ପତ୍ତିଗତ ଅଧିକାର ଏକ ମୌଳିକ ଅଧିକାର ନୁହେଁ ।*

ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରକାର ଭେଦ :

(Classification of Fundamental Rights)

ପ୍ରଥମେ ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନରେ ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ **ସାତଗୋଟି** ମୌଳିକ ଅଧିକାର ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲା । ସମ୍ପତ୍ତିଗତ ଅଧିକାରକୁ ମୌଳିକ ଅଧିକାର ତାଲିକାରୁ ବାଦ ଦିଆଯିବା ପରଠାରୁ ଭାରତୀୟ ନାଗରିକମାନେ ନିମ୍ନଲିଖିତ **ଛଅଗୋଟି** ମୌଳିକ ଅଧିକାର ଉପଭୋଗ କରୁଅଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

- **ସମାନତାର ଅଧିକାର** (Right to Equality)
- **ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅଧିକାର** (Right to Freedom)
- **ଶୋଷଣ ବିରୋଧରେ ଅଧିକାର** (Right against Exploitation)
- **ଧର୍ମଗତ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅଧିକାର** (Right to Freedom of Religion)
- **ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ଶିକ୍ଷାଗତ ଅଧିକାର** (Cultural and Educational Rights)
- **ସାମ୍ବିଧାନିକ ପ୍ରତିକାରର ଅଧିକାର** (Right to Constitutional Remedies)

୧. ସମାନତାର ଅଧିକାର (Right to Equality)

ଆମ ସମ୍ବିଧାନରେ ସମାନତାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇ ଧାରା ୧୪ ରୁ ଧାରା ୧୮ ମଧ୍ୟରେ ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ସମାନତାର ଅଧିକାର ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଫଳରେ :

- ଆଇନ ଆଗରେ ସମସ୍ତ ନାଗରିକ ସମାନ ଓ ଆଇନଗତ ସୁରକ୍ଷା ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ସମାନ ।
- ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଲିଙ୍ଗ ଓ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଭିତ୍ତିରେ କୌଣସି ନାଗରିକ ପ୍ରତି ପାତରଅନ୍ତର କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଶିଶୁ, ମହିଳା, ଅନୁସୂଚିତ ଜାତି ଓ ଜନଜାତିର ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଯେତେବେଳେ ଆବଶ୍ୟକ ପଡ଼ିବ, ସେତେବେଳେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରିବ ।
- ସରକାରୀ ଚାକିରି ତଥା ନିଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମାନ ଅଧିକାର ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ । କିନ୍ତୁ ସମାଜର ଦୁର୍ବଳ ବର୍ଗ ବା ଅନୁନ୍ନତ ଶ୍ରେଣୀ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅନୁସୂଚିତ ଜାତି ଓ ଜନଜାତିର ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂରକ୍ଷଣ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସଂକୁଚିତ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।
- ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ନିବାରଣ କରାଯିବା ସହିତ ଏହାର ବିଲୋପ ସାଧନ କରାଯାଇଛି ।
- ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଆଳଙ୍କାରିକ ଉପାଧିଗୁଡ଼ିକ ଉଚ୍ଛେଦ କରାଯାଇଛି । ମାତ୍ର ସ୍ୱାଧୀନତା ପରଠାରୁ ଦେଶରେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ସେବା ପ୍ରଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା **ଭାରତରତ୍ନ, ପଦ୍ମବିଭୂଷଣ, ପଦ୍ମଭୂଷଣ, ପଦ୍ମଶ୍ରୀ** ଆଦି ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ ପାଇଁ ସରକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକୁ ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଅଧିକାର ଦିଆଯାଇଛି ।

ସେହିପରି ରାଷ୍ଟ୍ରଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର **'ସାମରିକ ଉପାଧି'** ପ୍ରଦାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଛି ।

୨. ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅଧିକାର(Right to Freedom)

ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା ୧୯ ରୁ ଧାରା ୨୨ ଧାରା ମଧ୍ୟରେ ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅଧିକାର ଦିଆଯାଇଛି । **ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା ୧୯ ରେ** ପ୍ରଥମେ **ସାତଗୋଟି** ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅଧିକାର ଦିଆଯାଇଥିଲା । ମାତ୍ର ୧୯୭୮ ମସିହାରେ ପ୍ରଣୀତ ୪୪ତମ ସମ୍ବିଧାନ ସଂଶୋଧନ ଆଇନ ମାଧ୍ୟମରେ ଏଥିରୁ ଗୋଟିଏ, ଅର୍ଥାତ୍ **ସମ୍ପତ୍ତିଗତ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅଧିକାରକୁ** ବାଦ୍ ଦିଆଯାଇଛି । ଫଳରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ନାଗରିକମାନେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ **ଛଅଗୋଟି** ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅଧିକାର ଉପଭୋଗ କରୁଛନ୍ତି; ଯଥା :–

(କ) ଭାଷଣ ତଥା ମତାମତ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ସ୍ୱାଧୀନତା

(ଖ) ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଓ ନିରସ୍ତ୍ର ହୋଇ ସମାବେଶରେ ମିଳିତ ହେବାର ସ୍ୱାଧୀନତା ।

(ଗ) ସଂଘ ବା ସମିତି ଗଠନର ସ୍ୱାଧୀନତା ।

(ଘ) ଭାରତ ଭୂଖଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ଅବାଧ ବିଚରଣର ସ୍ୱାଧୀନତା ।

(ଙ) ଭାରତରେ ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ବସବାସ କରିବାର ସ୍ୱାଧୀନତା ।

(ଚ) ଯେ କୌଣସି ବୃତ୍ତି, ଜୀବିକା, ବାଣିଜ୍ୟ ଓ ବ୍ୟବସାୟ କରିବାର ସ୍ୱାଧୀନତା ।

ମାତ୍ର, ଏହି ସ୍ୱାଧୀନତାଗୁଡ଼ିକ ନିରଙ୍କୁଶ ନୁହେଁ । **ଆବଶ୍ୟକସ୍ଥଳେ ରାଷ୍ଟ୍ରର ଐକ୍ୟ ଓ ନିରାପତ୍ତା, ଶାନ୍ତି ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାରକ୍ଷା, ନୈତିକତା ଓ ବିଦେଶୀ ରାଷ୍ଟ୍ର ସହିତ ବନ୍ଧୁତାପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ପର୍କ ରକ୍ଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସରକାର ନ୍ୟାୟୋଚିତ ଭାବରେ ନାଗରିକର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିପାରିବେ । ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଜରୁରିକାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱାଧୀନତାଗୁଡ଼ିକୁ ନିଲମ୍ବିତ କରି ପାରିବେ ବା ସ୍ଥଗିତ ରଖିପାରିବେ ।** ଏହି ସ୍ୱାଧୀନତାଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ଦେଶର ନାଗରିକମାନେ ଉପଭୋଗ କରିବେ ।

ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା ୨୦ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁସାରେ ଦୋଷୀ ବା ଅପରାଧୀ ବିବେଚିତ ହେଉଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ **ତିନିଗୋଟି** ଅଧିକାର ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି; ଯଥା:- (କ) କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ସେହି ସମୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ନଥିବା କୌଣସି ଆଇନ ଅନୁସାରେ ଦଣ୍ଡିତ ହେବେନାହିଁ । (ଖ) କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଗୋଟିଏ ଅପରାଧ ପାଇଁ ଦୁଇଥର ଦଣ୍ଡ ଭୋଗ କରିବେ ନାହିଁ । (ଗ) କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ନିଜ ବିରୋଧରେ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରାଯିବ ନାହିଁ ।

ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା ୨୧ ଅନୁସାରେ ଆଇନ ଅନୁମୋଦିତ ପନ୍ଥା ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପନ୍ଥାରେ ନାଗରିକକୁ ତାହାର ଜୀବନ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱାଧୀନତାରୁ ବଞ୍ଚିତ କରାଯିବ ନାହିଁ । ଶିକ୍ଷାଲାଭକୁ ମୌଳିକ ଅଧିକାର ଭାବେ ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା ୨୧(କ)ରେ ଯୋଗ କରାଯାଇଛି । ୨୦୧୦ ମସିହା ଅପ୍ରେଲ୍ ମାସର ୧ ତାରିଖରୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଯାଇଥିବା ନୂତନ **ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର** ଆଇନ୍ ଅନୁସାରେ ଛଅ ବର୍ଷରୁ ଚଉଦ ବର୍ଷ ବୟସ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବାଳକ ଓ ବାଳିକାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ହୋଇଛି ଏବଂ ତତ୍‌ସମ୍ପର୍କିତ ସମସ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚ ରାଷ୍ଟ୍ର ବହନ କରିବ ।

ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା ୨୨ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାଗରିକଙ୍କୁ ପ୍ରଦତ୍ତ କେତେକ ସୁରକ୍ଷା ଅଧିକାର ବଳରେ ସେ ପୋଲିସର ବେଆଇନ ଗିରଫଦାରୀରୁ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ ରଖିପାରିବେ । ଏହି ଧାରାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁସାରେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ପୋଲିସ ମନଇଚ୍ଛା ଗିରଫ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଗିରଫ ହୋଇଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଗିରଫ ହେବାର କାରଣ ଯଥା ଶୀଘ୍ର ଜଣାଇ ଦିଆଯିବ । ପୋଲିସ ଗିରଫ କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଜଣକ ଚାହିଁଲେ ସେ ନିଜ ପସନ୍ଦ ଅନୁସାରେ ଓକିଲ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରି ନିଜ ପ୍ରତିରକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରିପାରିବେ । ଗିରଫ ହୋଇଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଗିରଫ ହେବାର ୨୪ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟରେ ନିକଟତମ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍‌ଙ୍କ ଅଦାଲତରେ ହାଜର କରାଯିବା ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ

ଅଟେ । ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍‌ଙ୍କ ଆଦେଶ ବିନା କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ୨୪ ଘଣ୍ଟାରୁ ଅଧିକ ସମୟ ଅଟକ ରଖାଯିବ ନାହିଁ ।

ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାଗୁଡିକ କେବଳ ଭାରତର ନାଗରିକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହେବ । ବିଦେଶୀ ନାଗରିକମାନେ ଏହି ସୁବିଧା ପାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ସେହିପରି **ଜାତୀୟ ନିରାପତ୍ତା ଆଇନ୍** (National Security Act), ଓ **ପ୍ରତିଷେଧ ମୂଳକ ଅଟକ ଆଇନ** (Preventive Detention Act) ଏବଂ **ସନ୍ତ୍ରାସବାଦୀ ଓ ଧ୍ୱଂସାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ (ନିବାରଣ) ଆଇନ** [Terrorist and Disruptive Activities (Prevention) Act] ଦ୍ୱାରା ଅଟକ ହୋଇଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରତି ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଲାଗୁ ହେବ ନାହିଁ ।

୩. ଶୋଷଣ ବିରୋଧରେ ଅଧିକାର (Right Against Exploitation)

ଆମ ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା ୨୩ ଓ ୨୪ରେ ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ଶୋଷଣ ବିରୋଧରେ କିଛି ଅଧିକାର ଦିଆଯାଇଛି ।

(କ) ମଣିଷ କିଣାବିକା, ବେଠି ଓ ବିନା ମଜୁରିରେ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଖଟାଇବା ଆଦି ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ନିଷିଦ୍ଧ କରାଯାଇଛି । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଖିଲାପ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଆଇନ ଅନୁସାରେ ଦଣ୍ଡନୀୟ ହେବେ । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ସ୍ୱାର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଶ୍ରେଣୀ ନିର୍ବିଶେଷରେ ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ଦେଶର ସ୍ୱାର୍ଥପାଇଁ ବାଧତାମୂଳକ ଭାବେ ରାଷ୍ଟ୍ର ନିଯୋଜିତ କରିପାରିବ ।

(ଖ) ୧୪ ବର୍ଷରୁ କମ୍ ବୟସର ଶିଶୁମାନଙ୍କୁ ଖଣି, କଳ କାରଖାନା ଓ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିପଦଜନକ କାମରେ ନିଯୋଜିତ କରିବାକୁ ନିଷିଦ୍ଧ କରାଯାଇଛି ।

୪. ଧର୍ମଗତ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅଧିକାର (Right to Freedom of Religion)

ଭାରତରେ ବହୁ ଧର୍ମର ପ୍ରଚଳନ ହେଉଥିବାରୁ ସମ୍ବିଧାନରେ ଭାରତକୁ **ଏକ ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷ ରାଷ୍ଟ୍ର** ବୋଲି ଘୋଷଣା କରାଯାଇଛି । ଫଳରେ ରାଷ୍ଟ୍ର କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିବ ନାହିଁ । ଭାରତରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା ୨୫ ରୁ ଧାରା ୨୮ ଧାରା ମଧ୍ୟରେ **ଧର୍ମଗତ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅଧିକାର** ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଏହି ଅଧିକାର ବଳରେ –

(କ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାଗରିକ ନିଜ ବିବେକ ଅନୁସାରେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବେ ଧର୍ମଗ୍ରହଣ, ଧର୍ମାଚରଣ ଓ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିପାରିବେ ।

ଅବଶ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ପଡ଼ିଲେ ରାଷ୍ଟ୍ରର ସୁରକ୍ଷା, ଏକତା, ନୈତିକତା ଓ ଶାନ୍ତିଶୃଙ୍ଖଳା ତଥା ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରକ୍ଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହି ଅଧିକାରକୁ ରାଷ୍ଟ୍ର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରି ପାରିବ ।

(ଖ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ନିଜର ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ସହିତ ଏହାର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ କରିପାରିବେ ।

(ଗ) କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧର୍ମର ଉନ୍ନତି (Promotion) ପାଇଁ ଏବଂ କୌଣସି ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନର ସୁରକ୍ଷା ଓ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ (maintenance) ପାଇଁ ନାଗରିକମାନଙ୍କଠାରୁ ବାଧତାମୂଳକ 'କର' (ଟିକସ) ବା ଅର୍ଥ ଆଦାୟ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

(ଘ) ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ପରିଚାଳିତ କୌଣସି ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କିତ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

୫. ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ଶିକ୍ଷାଗତ ଅଧିକାର (Cultural and Educational Rights)

ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା ୨୯ ଓ ୩୦ରେ ଭାରତରେ ବାସ କରୁଥିବା ସଂଖ୍ୟାଲଘୁ ଗୋଷ୍ଠୀର ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ସ୍ୱାର୍ଥରକ୍ଷା ପାଇଁ ଏହି ଅଧିକାର ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଫଳରେ :-

(କ) ସଂଖ୍ୟାଲଘୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ତାଙ୍କର ଭାଷା, ଲିପି ଓ ସଂସ୍କୃତିର ସୁରକ୍ଷା କରିବାର ଅଧିକାର ପାଇଛନ୍ତି । ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ଅଥବା ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ଅନୁଦାନ ପାଉଥିବା କୌଣସି ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ କେବଳ ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଜାତି, ଭାଷା ଓ ବାସସ୍ଥାନ ଆଦି କାରଣରୁ କୌଣସି ନାଗରିକଙ୍କୁ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ନାମଲେଖାରୁ ବଞ୍ଚିତ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

(ଖ) ସଂଖ୍ୟାଲଘୁ ଗୋଷ୍ଠୀ ନିଜ ମନମୁତାବକ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିପାରିବେ ଓ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସରକାରୀ ସାହାଯ୍ୟ ମିଳିବାରେ କୌଣସି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ରହିବ ନାହିଁ ।

୬. ସାମ୍ବିଧାନିକ ପ୍ରତିକାରର ଅଧିକାର (Right to Constitutional Remedies)

ଏହି ଅଧିକାର ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା ୩୨ରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ଏହି ଧାରା ଅନୁଯାୟୀ ଜଣେ ନାଗରିକ ନିଜର ମୌଳିକ ଅଧିକାରର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଅଦାଲତର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ପାରିବ । ଉପରୋକ୍ତ ପାଞ୍ଚଗୋଟି ମୌଳିକ ଅଧିକାର କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହେଲେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାଗରିକ ଏହାର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଭାରତର ଉଚ୍ଚତମ ନ୍ୟାୟାଳୟ (Supreme Court of India) ଓ ରାଜ୍ୟର ଉଚ୍ଚ ନ୍ୟାୟାଳୟ (State High Court) ରେ ସିଧାସଳଖ ଆବେଦନ କରିପାରିବେ । ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକୁ ସୁରକ୍ଷା ଦେବା ପାଇଁ ଉଚ୍ଚତମ ନ୍ୟାୟାଳୟ ଓ ରାଜ୍ୟର ଉଚ୍ଚ ନ୍ୟାୟାଳୟ **ପାଞ୍ଚପ୍ରକାର** **'ରିଟ୍'** (writ) ବା **'ହୁକୁମନାମା'** ବା **'ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାମା'** ଜାରିକରି ପାରିବେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା – (କ) **ବନ୍ଦୀ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀକରଣ** (Habeas Corpus), (ଖ) **ପରମାଦେଶ** (Mandamus), (ଗ) **ନିଷେଧାଦେଶ** (Prohibition), (ଘ) **ଅଧିକାର ପୃଚ୍ଛା** (Quo Warranto), (ଙ) **ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷଣ** (Certiorari) ।

ଏ ସବୁ ହୁକୁମନାମା ପାଳନ କରିବାକୁ ସମସ୍ତ ନାଗରିକ ବାଧ୍ୟ । କେବଳ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଥିବା ନାଗରିକ ବା ଗୋଷ୍ଠୀ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଯେ ଆବେଦନ କରିପାରିବେ ତାହା ନୁହେଁ, ବରଂ ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଚାହିଁଲେ, ସେ ଏଥି ପାଇଁ ଅଦାଲତ ବା କୋର୍ଟକୁ ଯାଇପାରନ୍ତି । ଏହିପରି ଜନସ୍ୱାର୍ଥ ଜଡ଼ିତ ମାମଲାକୁ **'ଜନସ୍ୱାର୍ଥ ମାମଲା'** (Public Interest Litigation) କୁହାଯାଇଥାଏ । କେତେକ ସ୍ଥଳେ ଏହିପରି ଘଟିଥିବା ଘଟଣା ସମ୍ବାଦପତ୍ର, ଟି.ଭି. ଚ୍ୟାନେଲ୍ ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସୂତ୍ରରୁ ଯଦି ହାଇକୋର୍ଟ ବା ସୁପ୍ରିମ୍‌କୋର୍ଟର ବିଚାରପତିମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଗୋଚର ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ଏହାକୁ ମଧ୍ୟ **'ଜନସ୍ୱାର୍ଥ ମାମଲା'** ରୂପେ ବିଚାରପତିମାନେ ବିଚାର ପାଇଁ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଆନ୍ତି ।

> ***ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?***
>
> *ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂବିଧାନବିତ୍ ଆଇଭର୍ ଜେନିଙ୍ଗସ୍‌ଙ୍କ ଭାଷାରେ, ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନ ହେଉଛି 'ଓକିଲମାନଙ୍କ ଭୂସ୍ୱର୍ଗ' (Lawyers' Paradise) ।*

> ***ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?***
>
> *ମୌଳିକ ଅଧିକାର ଉପରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ କଟକଣାଗୁଡ଼ିକ ଏହାର ଗୁରୁତ୍ୱକୁ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରିଛି ।*

> ***ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?***
>
> *ଜରୁରିକାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତି (Emergency) ଓ ପ୍ରତିଷେଧମୂଳକ ଅଟକ (Preventive Detention) ଆଦି କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୌଳିକ ଅଧିକାର ସାମୟିକଭାବେ ନିଲମ୍ବିତ ବା ସ୍ଥଗିତ ରହିବା ଦ୍ୱାରା ଏହାର ମୂଳଲକ୍ଷ୍ୟ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।*

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

୧୯୭୩ ମସିହାରେ କେଶବାନନ୍ଦ ଭାରତୀ ମାମଲାରେ ଉଚ୍ଚତମ ନ୍ୟାୟାଳୟ ନିଜର ପୂର୍ବ ନିଷ୍ପତ୍ତି ବଦଳାଇ ରାୟ ଦେଇଥିଲେ ଯେ ସଂସଦ ଚାହିଁଲେ, ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକ ସଂଶୋଧନ କରିପାରିବେ ସତ, କିନ୍ତୁ ସମ୍ବିଧାନର ମୌଳିକ ଢାଞ୍ଚା (Basic Structure) କୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।

ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକର ବିଶେଷତ୍ୱ :

ଆମର ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକର ଅନେକ ବିଶେଷତ୍ୱ ରହିଛି । ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଏହି ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକ ନାଗରିକମାନେ ଉପଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଅଧିକାର ଉଭୟ ଭାରତୀୟ ନାଗରିକ ଓ ବିଦେଶୀ ନାଗରିକମାନେ ଉପଭୋଗ କରିପାରିବେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଆଇନ ଆଖିରେ ସମସ୍ତେ ସମାନ, ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନ ଓ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରକ୍ଷା, ଶୋଷଣ ବିରୋଧୀ ସ୍ୱାଧୀନତା ଓ ଧର୍ମଗତ ସ୍ୱାଧୀନତା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ପୁନଶ୍ଚ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଉଚ୍ଚତମ ନ୍ୟାୟାଳୟ ଏବଂ ଉଚ୍ଚ ନ୍ୟାୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ରାୟ ଫଳରେ ମୌଳିକ ଅଧିକାରର ପରିସର ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ : ପ୍ରେସ ଓ ସମ୍ବାଦ ସରବରାହ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅଧିକାର, ସୂଚନା ଅଧିକାର, ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଦିର ସୃଷ୍ଟି ଏହି ମୌଳିକ ଅଧିକାରର ପରିସର ମଧ୍ୟରୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି ।

ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନ୍‌ରେ ଛଅ ବର୍ଷରୁ ଚଉଦ ବର୍ଷ ବୟସ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ବାଳକ ଓ ବାଳିକାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାଦାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ କରାଯାଇଛି ।

ଭାରତରେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ସଂସଦ ଦ୍ୱାରା **ସୂଚନା ଅଧିକାର ଆଇନ୍** ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଛି ୨୦୦୫ ମସିହାରେ ।

ସୁତରାଂ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଜୀବନଧାରଣ ଅଧିକାରର ପରିସର ଯଥେଷ୍ଟ ବ୍ୟାପକ ହୋଇଅଛି ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ୬୦ ଗୋଟି ଶବ୍ଦରେ ଲେଖ ।

(କ) ଭାରତ ସମ୍ବିଧାନର ତୃତୀୟ ଭାଗରେ ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ଦିଆଯାଇଥିବା ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକୁ କାହିଁକି ମୌଳିକ ଅଧିକାର କୁହାଯାଏ ?

(ଖ) ଭାରତୀୟ ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦତ୍ତ ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକର ଲକ୍ଷଣ ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।

(ଗ) ଭାରତୀୟ ନାଗରିକମାନଙ୍କର ସମାନତାର ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକ ସଂକ୍ଷେପରେ ଆଲୋଚନା କର ।

୨. ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ୨୦ ଗୋଟି ଶବ୍ଦରେ ଲେଖ ।

(କ) ଭାରତ ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା ୩୨ରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥିବା ପାଞ୍ଚଗୋଟି ହୁକୁମ୍‌ନାମା ବା 'ରିଟ୍' (writ) ର ନାମ ଲେଖ ।

(ଖ) ଜଣେ ଭାରତୀୟ ନାଗରିକଙ୍କର ମୌଳିକ ଅଧିକାର କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହେଲେ ସେଗୁଡ଼ିକର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ସେ କ'ଣ କରିବେ ?

(ଗ) **'ଜନସ୍ୱାର୍ଥ ମାମଲା'** (P.I.L) କହିଲେ, ତୁମେ କ'ଣ ବୁଝ ?

(ଘ) କେଉଁ ପରିସ୍ଥିତିରେ ମୌଳିକ ଅଧିକାର ସାମୟିକ ଭାବେ ସ୍ଥଗିତ ରଖାଯାଏ ?

(ଙ) ଧର୍ମଗତ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅଧିକାର ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ଟିପ୍‌ପଣୀ ଲେଖ ।

(ଚ) ଆମ ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା ୧୯ରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଛଅଗୋଟି ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅଧିକାର ସଂକ୍ଷେପରେ ବୁଝାଇ ଲେଖ ।

୩. ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।

(କ) ସମ୍ବିଧାନର କେଉଁ ଅଧ୍ୟାୟରେ ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ?

(ଖ) କେଉଁ ନ୍ୟାୟାଳୟ ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକୁ ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ?

(ଗ) ଭାରତରେ ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକୁ ସଂକୁଚିତ ଓ ପ୍ରତ୍ୟାହାର କରିବା କ୍ଷମତା କାହାର ଅଛି ?

(ଘ) 'ଭାରତ ଏକ ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷ ରାଷ୍ଟ୍ର' – ଏହାର ସୂଚନା କେଉଁ ମୌଳିକ ଅଧିକାରରୁ ମିଳୁଅଛି ?

(ଙ) କେଉଁ କାରଣରୁ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅଧିକାର ଉପରେ ରାଷ୍ଟ୍ର କଟକଣା ଜାରି କରିପାରିବ ?

(ଚ) ଆମ ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକ 'ନ୍ୟାୟାଳୟରେ ପ୍ରତିପାଦନୀୟ' ବୋଲି ତୁମେ କିପରି ଜାଣୁଛ ?

ତୁମପାଇଁ କାମ :

(କ) ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପୁସ୍ତକର ପ୍ରକାଶନ ରାଷ୍ଟ୍ରର ନିରାପତ୍ତାବିରୋଧୀ । ଏ ସଂପର୍କରେ ସରକାରଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରି ସେହି ପୁସ୍ତକକୁ ବାସନ୍ଦ କରିବା ପାଇଁ ସମ୍ବାଦପତ୍ରର ସମ୍ପାଦକଙ୍କୁ ପତ୍ର ଲେଖି ତୁମ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଜରିଆରେ ପଠାଅ ।

(ଖ) ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ 'ଭାରତ ରତ୍ନ' ଉପାଧି ପାଇଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଏକ ନାମ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।